Skansen Kurpiowski w Nowogrodzie.

Leszek Czyż

Skansen Kurpiowski w Nowogrodzie, oddział Muzeum Północno-Mazowieckiego w Łomży

© 2020 Edukacja Regionalna. Wszelkie prawa zastrzeżone.

Skansen Kurpiowski w Nowogrodzie.

Skansen Kurpiowski w Nowogrodzie został otwarty 19.06.1927 r. jako Muzeum Kurpiowskie. Należy do dwóch najstarszych muzeów budownictwa ludowego w Polsce. Zbiory, liczące około 3000 eksponatów, pochodziły głównie ze zbiorów prywatnych Adama C hętnika i były związane z Kurpiowską Puszczą Zieloną. Podczas drugiej wojny światowej Muzeum, podobnie jak cały Nowogród, zostało zniszczone. Ocalały jedynie, stojące do dziś, dwa odrzynki drzew bartnych oraz brama wejściowa od strony rzeki. Początek odbudowy skansenu przypada na 1956 r. kiedy po zamknięciu Wystawy Rolniczej w Łomży przeniesiono do Nowogrodu rekonstrukcję zagrody kurpiowskiej. W 1958 r. zagrodę udostępniono zwiedzającym, a w październiku 1963 r. otwarto dział bartniczo – pszczelarski. Przekazane muzeum w latach 60. XX wieku, przez Miejską Radę Narodową w Nowogrodzie, wzgórze Ziemowita umożliwiło dalszą rozbudowę i rozwój Skansenu.

Obecnie na powierzchni około 3,5 ha znajdują się 23 zabytkowe budynki drewniane oraz kilkadziesiąt obiektów tzw. małej architektury: bramy, kapliczki, studnie, bróg itp. Wszystkie budynki są konstrukcji zrębowej i pochodzą z okresu od końca XVIII w. do połowy XX w. z terenu Kurpiowskiej Puszczy Zielonej. Regionu etnograficznego o specyficznej, tradycyjnej kulturze ludowej z charakterystycznym strojem ludowym, rzeźbą, zdobnictwem i budownictwem drewnianym. Kurpiowskie chałupy z ozdobnymi szczytami, śparogami,

© 2020 Edukacja Regionalna. Wszelkie prawa zastrzeżone.

nadokiennikami, a także budynki gospodarcze m.in. spichlerze z podcieniami, ustawione na kamieniach czy „grzybkach", reprezentują formę klasyczną, niemal skończoną, w polskim budownictwie drewnianym.

Kierownikiem Skansenu jest Pani Urszula Kuczyńska.

Skansen położony jest na wysokiej skarpie nadnarwiańskiej na wprost ujścia Pisy do Narwi. Ze Wzgórza Ziemowita, kryjącego resztki średniowiecznego zamku, rozciąga się wspaniała panorama na Kurpiowską Puszczę Zieloną.

(Źródło: https://www.4lomza.pl/index.php?wiad=1482)

ZWIEDZANIE SKANSENU

Skansen zaczynamy zwiedzać od Wzgórza Ziemowita, które stanowi najstarszą część Nowogrodu. Tutaj w czasie wykopalisk archeologicznych odkryto fundamenty średniowiecznego zamku murowanego, wokół którego powstała osada, zwana Nowogrodem. Przy głównej bramie wejściowej od ulicy Zamkowej znajduje się **CHAŁUPA ZE WSI ŁYSE** pochodząca z 1923 roku. Jej ściany zostały zbudowane z bali sosnowych łączonych na węgłach „na jaskółczy ogon". Podmurówkę stanowią kamienie polne związane zaprawą cementową. Chałupa posiada dach dwuspadowy o konstrukcji krokwiowej, kryty gontem. Ozdobne szczyty osłonięte zostały wiatrownicami, które nad kalenicą zakończono „śparogamfw kształcie rogów. Nad oknami znajdują się ozdobne „koniny „z motywami orłów. Wnętrze o układzie dośrodkowym, charakterystyczne dla okresu międzywojennego, składa się z: sieni, izby dużej, izby małej i alkierza. Chałupa ze wsi Łyse nie jest udostępniana do zwiedzania, mieści się w niej dozorcówka. Drugim obiektem znajdującym się na Wzgórzu Ziemowita jest XIX-wieczny **DWÓR ZE WSI BRZÓZKI**. Ściany są konstrukcji zrębowej z bali sosnowych. Podmurówka, jak też schody prowadzące na ganek i taras, wykonano z kamieni polnych spojonych zaprawą cementową. Dach naczółkowy, kryty gontem. W dworze znajduje się duża sień (mieszcząca kasę biletową i sklepik z pamiątkami), salon, dwa alkierze oraz dwa pokoje, w których mieszczą się pracownie Muzeum i administracja oraz stała wystawa biograficzna „Adam Chętnik. Życie i dzieło". Na uwagę zasługują, umieszczone w salonie, ciekawe piece kaflowe przeniesione z XIX-wiecznego dworu w Romanach. Obok dworu znajduje się rekonstrukcja studni z Brańszczyka wykonana w 1972 r. Po obejrzeniu Wzgórza Ziemowita i zwiedzeniu wystawy w dworze udajemy się na **PLAC BARTNY**. Jest to najstarsza część Skansenu. Zwiedzanie placu bartnego zaczynamy od obejrzenia dwóch odrzynków drzew bartnych, które zostały przywiezione na teren Skansenu w latach 20-tych.To właśnie one ocalały z pożogi wojennej. Niższe drzewo to dąb liczący około 700 lat, wyższe natomiast to 500-letnia sosna. W takich drzewach, na wysokości od 3 do 18 metrów w dziuplach, zwanych barciami, żyły niegdyś pszczoły.

Następnie oglądamy ule kłodowe, wśród których dominują ule-stojaki. W XIX wieku, kiedy władze zaborcze zabroniły Kurpiom wstępu do lasu, bartnicy zaczęli hodować pszczoły we

© 2020 Edukacja Regionalna. Wszelkie prawa zastrzeżone.

wspomnianychych ulach, ustawiając je w sadach i ogrodach. **POMNIK STACHA KONWY** jest rekonstrukcją nagrobka, który został postawiony w 1922 roku w lesie podjednaczcwem. Legendarny bohater kurpiowski – Stach Konwa dowodził oddziałem strzelców, który brał udział w walkach o tron polski w 1733 roku po stronie Stanisława Leszczyńskiego. Stach Konwa zasłynął z niezwykłej odwagi w czasie biwy pod Jednaczewem koło Łomży. W walce z połączonymi wojskami sasko-rosyjskimi zginął prawie cały oddział Kurpiów. Stacha Konwę pojmano i obiecano wolność, pod warunkiem, że przyłączy się do stronnictwa Sasów. Za odmowę został powieszony. Oddając hołd dzielnemu Kurpiowi Adam Chętnik postawił pomnik w miejscu, gdzie został pochowany. Pomnik ten, jak wiele innych, został zniszczony przez hitlerowców w czasie II wojny światowej. Oglądaną rekonstrukcję wykonano w 1965 r. W niszy wydrążonej barci znajduje się rzeźba „Chrystusa Frasobliwego" wykonana przez Franciszka Szymańskiego, jednego z rzeźbiarzy ludowych Kurpiowszczyzny. **SPICHLERZ ZE WSI CIĘĆK** pochodzi z końca XIX wieku. Jego ściany zostały wykonane z hali sosnowych tartych ręcznie. Dach spichlerza jest konstrukcji krokwiowej i został pokryty dranicami. Zakończenie wiatrownic wycięte w ozdobne „śparogi". Spichlerz został usytuowany wysoko nad ziemią na tzw. „grzybkach". Ich konstrukcja zabezpieczała zboże i warzywa przed gryzoniami. Nieopodal spichlerza znajduje się **LEŚNICZÓWKA** będąca rekonstrukcją leśniczówki ze wsi Zawodzie koło Myszyńca, z II pół. XIX wieku. Ściany leśniczówki są konstrukcji sumikowo-łątkowej łączonej ze zrębem. Dach budynku jest dwuspadowy z załamaniem, nakryty gontem. Układ wewnętrzny dwutraktowy symetryczny. Leśniczówka znajduje się w miejscu, gdzie przed II wojną światową stał budynek Biura Odbudowy. W leśniczówce jest prezentowana wystawa stroju ludowego Kurpiowskiej Puszczy Zielonej. Po zwiedzeniu wystawy stroju udajemy się na altanę widokow, z której możemy podziwiać piękna panoramę Kurpiowszczyzny. Ośmioboczna altana, nakryta stożkowym dachem, została zbudowana na miejscu istniejącej tu przed wojna. Na słupach altany, od strony wewnętrznej, zostały wyrzeźbione znaki bartne, jakimi sygnowali swoje barcie kurpiowscy bartnicy Każdy bartnik, zgodnie z prawem, posiadał bór bartny (liczący 60 pni bartnych), łąkę bartną oraz miejsce na rzece do zastawiania jazów. Bartnicy nie podlegali jurysdykcji książęcej. Rządzili się własnym prawem bartnym. Sprawy sporne rozstrzygały sądy bartne, którym przewodził starosta bartny, wybierany spośród szlachty. Zachował się spisany przez Stanisława Skrodzkiego w 1616 roku „Porządek prawa bartnego dla starostwa łomżyńskiego", który regulował nie tylko pracę sądów bartnych lecz także normował zwyczajowe prawo bartne oraz wykonywanie wyroków. Opuszczamy plac bartny i kamiennymi schodami udajemy się do **ZAGRODY Z MYSZYŃCA**.

W jej skład wchodzi XIX-wieczna chałupa ze wsi Myszyniec Stary, stodoła ze wsi Wejdo, spichlerz ze wsi Piątkowizna oraz Kierat ze wsi Zdrębisko i rolusz ze wsi Jurki. Chałupa jest konstrukcji zrębowej na podmurówce kamienno-glinianej. Dach chałupy jest konstrukcji krokwiowo-jętkowej, kryty gontami. Szczyt od strony rzeki łamany – w górnej części ubity „w słonko". We wnęce – pośrodku – znajduje się figura Matki Boskiej Różańcowej. Szczyty zostały wzmocnione wiatrownicami zakończonymi „śparogami" w kształcie końskich głów. Nad oknami znajdują się ozdobnie wycięte „koniny". Drzwi wejściowe do chałupy zostały

© 2020 Edukacja Regionalna. Wszelkie prawa zastrzeżone.

obite deskami we wzory „słonka” i „jodełki” oraz ozdobione kowalskimi gwoździami.

Układ wnętrz dośrodkowy: sień, izba duża, alkierz i izba mała.Trzony kuchenne znajdują się w izbie dużej oraz izbie małej i są typu angielskiego. Piec grzewczy został usytuowany w ten sposób, że jednocześnie ogrzewa alkierz i dużą izbę. Wyposażenie wnętrza pochodzi z okresu międzywojennego i prezentuje chałupę bursztyniarza. Stodoła pochodzi z XIX wieku i ma konstrukcję zrębową. Dach jest dwuspadowy kryty trzciną. Wierzeje zostały osadzone na biegunach, wanych „kunami”. Stodoła składa się z klepiska i Jednego sąsieku, przedzielonych zasiecznicą. W sąsieku znajdują się dziewiętnastowieczne narzędzia rolnicze, natomiast na klepisku stoją wialnie i młynki do zboża, poruszane przez stojący przed stodołą kierat. Kierat z XIX wieku. Osadzony na kamieniu, został przykryty dwuspadowym daszkiem gontowym. Od grubego pionowego słupa odchodzi pozioma „śmiga”, do której zaprzęgano konia. Kierat uruchamiał sieczkarnie, wialnie i młynki do zboża. Spichlerz z początku XX wieku, jest konstrukcji zrębowej i posiada dwuspadowy dach kryty dranicami. Został posadowiony wysoko nad ziemią na tzw. „grzybkach”, które zabezpieczały zgromadzone w nim produkty przed gryzoniami. W ścianie frontowej znajduje się podcień wsparty na słupach. Spichlerz jest dwupoziomowy. Służył do przechowywania zboża, a w czasie komasacji pełnił funkcję mieszkania. Obecnie w spichlerzu znajduje się wyposażenie typowego spichrza z okresu międzywojennego. Folusz z końca XIX wieku znajduje się tuż obok spichlerza. Składa się z głębokiego koryta i długiego smyka. Folusz służył do „zbijania” wełnianej tkaniny samodziałowej w sukno. Przesuwaną w korycie tkaninę polewano wrzącą wodą i suwano po niej smyk, co powodowało jej folowanie. Wędrując dalej po Skansenie dochodzimy do niewielkiego **WIATRAKA** z 1922 roku, pochodzącego ze wsi Plewki. Jest to wiatrak typu paltrak, tzn. został posadowiony na kółkach jeżdżących po krążynie wokół własnej osi. Nie opodal wiatraka znajduje się **STUDNIA Z ŻURAWIEM**, będąca rekonstrukcją XIX-wiecznej studni z Dębnik. Następnie zwiedzamy rekonstrukcję **ZAGRODY Z KADZIDŁA**. W jej skład wchodzi XIX-wieczna chałupa oraz spichlerz.

Chałupa jest konstrukcji zrębowej o węgłach łączonych na „jaskółczy ogon”. Posiada dach dwuspadowy, konstrukcji krokwiowej, kryty gontami. Jeden ze szczytów został ozdobnie ubity w kwadraty. Drzwi wejściowe do chałupy ozdobnie obito deseczkami. Układ wnętrz dośrodkowy: sień, izba duża i tzw. ciągły alkierz.
Wyposażenie chałupy pochodzi z okresu międzywojennego. Spichlerz, podobnie jak chałupa, jest rekonstrukcją istniejącego do dziś budynku z 1915 roku. Ściany są konstrukcji zrębowej. W ścianie frontowej znajduje się podcień wsparty na słupach. Dach dwuspadowy pokryty gontami. Spichlerz został posadowiony wysoko nad ziemią, na tzw. „grzybkach”. Spichlerz służył do przechowywania zboża. **ZAGRODĘ Z GAWRYCH** tworzy chałupa z końca XVIII wieku oraz spichlerz z tego samego okresu.

Chałupa pochodzi ze wsi Gawrychy.Jest konstrukcji zrębowej. Fundament wykonano z kamieni spojonych zaprawą wapienną. Dach jest konstrukcji krokwiowej, kryty gontami. Szczyt od drogi łamany, ubijany w kwadrat. Do chałupy prowadzą półdrzwiczki (latem

© 2020 Edukacja Regionalna. Wszelkie prawa zastrzeżone.

chroniły przed zwierzętami) i drzwi obite deseczkami we wzór rombu. Okna dwuskrzydłowe z szybkami osadzonymi w ołowiu. Układ wnętrza dośrodkowy: sień, izba duża, alkierz i komora, prezentuje jeden z najstarszych typów wnętrza. Wzdłuż całej chałupy, pod belkami stropowymi, przebiega tzw. tram. Trzymano na nim chleb, przędziona lnu i wełny, pamiątki osobiste i rodzinne. W chałupie znajduje się najstarszy typ trzonu kuchennego – z tzw. otwartym paleniskiem. Obok paleniska został usytuowany piec grzewczy, który ogrzewał jednocześnie dużą izbę i alkierz. Znaczną część sieni zajmuje olbrzymi komin z rudy darniowej. Wyposażenie chałupy pochodzi z końca XIX wieku. Spichlerz ze wsi Dylewo Stare został posadowiony na luźno ułożonych, dużych kamieniach polnych. Ściany wykonane z półbali ręcznie ciosanych są konstrukcji zrębowej. Spichlerz posiada dach dwuspadowy, konstrukcji krokwiowej, kryty gontami. W ścianie frontowej znajduje się podcień wsparty na słupach. Spichlerz służył do przechowywania zboża. Obecnie znajduje się w nim wystawa naczyń do przechowywania zboża oraz narzędzi służących do przetwarzania zboża na mąkę i kaszę. Po zwiedzeniu zagrody z Gawrych przechodzimy do działu przemysłowego, w skład którego wchodzi olejarnia, kuźnia i młyn wodny. **OLEJARNIA ze wsi Witowy Most** pochodzi z XIX wieku. Jej ściany są wykonane z bali sosnowych łączonych na „jaskółczy ogon”. Dach ma konstrukcję krokwiową i jest pokryty dranicami.

Wnętrze olejarni wyposażono w gniecidło do miażdżenia nasion oleistych, otwarte palenisko, nad którym rozgrzewano zgiecione nasiona oraz prasę do wyciskania oleju. **KUŹNIA** ze wsi Zalas pochodzi z XVIII wieku. Jest zbudowana z bali sosnowych łączonych „w jaskółczy ogon”.

Dach dwuspadowy został pokryty dranicami. W kuźni znajduje się palenisko, tzw. kotlina zbudowana z kamieni i rudy darniowej. Nawiew powietrza do paleniska odbywał się przy pomocy skórzanego miecha. Przed kotlina stoi kowadło, a na warsztacie obok, są eksponowane narzędzia i wyroby kowalskie. **MŁYN WODNY ze wsi Dobrylas** został wybudowany prawdopopobnie w XVIII wieku, a następnie przebudowany po 1H64 i 1917 roku. Pierwotnie stał na Pisie w odległości 11 km od Nowogrodu. Młyn jest konstrukcji słupowej, szalowany pionowymi deskami i olistwowany.

Dach jest dwuspadowy, pokryty gontami. Tuż obok młyna znajduje się kopia **KAPLICZKI ŚW. JANA NEPOMUCENA** pochodzącej z pierwszej połowy XIX wieku ze wsi Tarnowo. Kolejnym obiektem, który mijamy wędrując do zagrody z Baranowa jest **CHAŁUPA ZE WSI WITOWY MOST**. Zupełnie nietypowa dla regionu kurpiowskiego, poprzez swoje podcienie w ścianie frontowej. Pochodzi z drugiej połowy XIX wieku i być może była przeznaczona na karczmę, ale nigdy nic pełniła tej funkcji. W tej właśnie chałupie przyjmowany był przez władze łomżyńskie laureat literackiej Nagrody Nobla – Czesław Miłosz, w czasie jego pobytu w Polsce w 1981 r. Naszą wycieczkę kończymy zwiedzaniem **ZAGRODY Z BARANOWA**.

W jej skład wchodzą: chałupa z Baranowa, obora z Wyku i stodoła z Dobregolasu. Chałupa z 1805 roku jest konstrukcji zrębowej o dachu dwuspadowym pokrytym gontem. Ciekawym

© 2020 Edukacja Regionalna. Wszelkie prawa zastrzeżone.

elementem konstrukcyjnym Jest wzdłużna belka biegnąca przez calu chałupę, tzw. tram. Na tramie wyryto datę budowy domu. Układ wnętrza dośrodkowy: sień, izba duża, alkierz i izba mała.

Wyposażenie chałupy pochodzi z lat 60-tych XX wieku. Obora z końca XIX wieku Jest wykonana z hali sosnowych łączonych na półwpust z ostatkami. Dach jest dwuspadowy, pokryty słoma. Obora ma trzy pomieszczenia z osobnymi wejściami. Stodoła z końca XIX wieku posiada ściany z bali sosnowych węgłowanych na zacios prosty z ostatkami. Dach jest dwuspadowy pokryty słomą. Stodoła ma trzy pomieszczenia: klepisko oraz dwa sąsieki. Po zwiedzeniu zagrody z Baranowa wracamy kamiennymi schodami na Wzgórze Ziemowita.

(Źródło: https://www.4lomza.pl/index.php?wiad=1481)

(Źródła zdjęć:

1. https://bloganki.pl/wp-content/uploads/2021/03/DSC06758-1-1140×760.jpg
2. https://bloganki.pl/wp-content/uploads/2021/03/DSC06482-1-1024×683.jpg
3. https://bloganki.pl/wp-content/uploads/2021/03/DSC06611-1024×683.jpg
4. https://bloganki.pl/wp-content/uploads/2021/03/DSC06530-1024×683.jpg
5. https://infomazury.com.pl/images/skanseny/skansen-w-nowogrodzie_01.jpg
6. https://www.4lomza.pl/foto/2017/05/170514082833.jpg
7. https://s3.amazonaws.com/gs-geo-images/88d1a612-239f-45fd-91cd-cf4cb67d9428_l.jpg
8. https://historialomzy.pl/wp-content/uploads/2020/08/GRAFIKA_19.jpg
9. https://infomazury.com.pl/images/skanseny/skansen-w-nowogrodzie_02.jpg)

Autor wpisu: **Leszek Czyż**

© 2020 Edukacja Regionalna. Wszelkie prawa zastrzeżone.